

Кримінальне право і криминологія

УДК 343.92

Касянчук Богдана Вікторівна

*студентка Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Касянчук Богдана Викторовна

*студентка Інститута підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Kasianchuk Bohdana

*Student of the Personnel Training Institute for the Bodies of Justice of Ukraine
of the Yaroslav Mudryi National Law University*

Науковий керівник:

Кулик Катерина Дмитрівна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри
криминології та кримінально-виконавчого права*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Научный руководитель:

Кулик Катерина Дмитриевна

*кандидат юридических наук, ассистент кафедры
криминологии и уголовно-исполнительного права*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Scientific director:

Kulyk Kateryna

*Candidate of Juridical Sciences (PhD), Assistant Professor of the
Department of Criminology and Correction Labour Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

**ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗМІНИ
АРХІТЕКТУРИ МІСТА
ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ С ПОМОЩЬЮ
ИЗМЕНЕНИЯ АРХИТЕКТУРЫ ГОРОДА
PREVENTING CRIME THROUGH CHANGING URBAN DESIGN**

***Анотація.** У даній статті проаналізовано явище «архітектура злочинності» та запропоновано розглядати архітектурну побудову міста не лише у зв'язку із моментом вчинення злочину, а і як умову формування особи злочинця. Наголошується на прерогативі соціального фактору над біологічним у злочинній поведінці. Також запропоновано нову модель планування міста, яка створить необхідні умови для запобігання розвитку у особи анти суспільних настанов.*

***Ключові слова:** антисуспільна мотивація, архітектура злочинності, архітектурна кримінологія, соціальна інженерія, формування особистості злочинця.*

***Аннотация.** В данной статье проанализированы явление «архитектура преступности» и предложено рассматривать архитектурную построение города не только в связи с моментом совершения преступления, но и как условие формирования личности преступника. Отмечается о прерогативе социального фактора над биологическим в преступном поведении. Также предложена новая модель планирования города, которая создаст необходимые условия для предотвращения развития асоциальной личности.*

***Ключевые слова:** антиобщественная мотивация, архитектура преступности, архитектурная криминалогия, социальная инженерия, формирования личности преступника.*

Summary. *This article analyzes the phenomenon of "the architecture of crime" and proposes to consider the architectural construction of the city not only in connection with the moment of committing the crime, but also as a condition for the formation of the personality of the offender. Today, the problem of the existence of criminogenic conditions, due to unsuccessful planning of cities and residential areas, is gaining in popularity. However, this issue is not sufficiently analyzed in Ukraine. The article presents the results of foreign experiments on the impact of city architecture on the level of crime. Also, the results of a study by domestic scientists on the identification of factors that influence the increase of the criminogenicity of certain districts of the city. It is emphasized on the prerogative of the social factor over biological in criminal behavior. A new model of city planning is also proposed, which will prevent the development of an anti-socially oriented person. In particular, the circular model of city construction is proposed. It is believed that this model will provide favorable conditions for the simultaneous uniform development of all parts of the city. This, in turn, will create favorable conditions for the formation of a person.*

Key words: *anti-social motivation, architecture of crime, architectural criminology, social engineering, formation of the offender's personality.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки спостерігається слабка дослідницька база у сфері архітектури злочинності, у той час, як у зарубіжній літературі ця тема вже активно розвивається. Відповідно до проаналізованих досліджень українських авторів архітектурну кримінологію розуміють як фактор, що полегшує вчинення злочину. На нашу ж думку, це поняття потребує значного розширення. Розумне планування та будівництва міст, яке буде відповідати науковим дослідженням, дозволить не лише звести до мінімуму

виникнення криміногенних ситуацій, а і створить умови для розвитку особи як повноцінного члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах дослідження було проаналізовано праці науковців у галузі кримінології: Голіни В. В., Головкіна Б. М., Лисодіда А. В. щодо детермінації злочинності та факторів, що впливають на формування особи злочинця; а також роботи Главацького О. З. щодо архітектурної характеристики зон підвищеної криміногенної небезпеки. Також розглянуто результати соціальних експериментів К. Елларда, та проаналізовано роботи Ж. Фреско, Р. Медоуз із соціальної інженерії.

Невирішені раніше проблеми. Проведеними раніше дослідженнями не було виділено питання взаємозв'язку архітектури міста та формування особи злочинця.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розширення розуміння поняття «архітектурна кримінологія» у вітчизняній науці, а саме, провести зв'язок між архітектурою злочинності та умовами формування особи злочинця, а також запропонувати шляхи створення сприятливого середовища за допомогою змін архітектурного плану населеного пункту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Архітектурна кримінологія (далі – АК) – напрямок кримінологічних досліджень запобігання злочинності, в основі якого лежить висновок про те, що архітектурний стиль великих міст нерідко впливає на злочинність і полегшує вчинення злочинів. Ці аспекти необхідно враховувати в практиці містобудування при проектуванні архітектурного каркасу будинків та забудові мікрорайонів. АК зосереджується на аналізі місць злочинів, які можуть вчинятися в житлових масивах, в квартирах, магазинах з метою підвищення ефективності діяльності поліції, можливостей попередження злочинів і оперативного реагування на них [1, с. 24].

На сьогодні цей напрям кримінологічної науки не отримав у нашій країні належного розвитку. Проте в зарубіжній літературі вже давно звертається увага на взаємозв'язок архітектури, міської забудови і злочинності. Результати досліджень зарубіжних авторів вказують на те, що багатоповерхові будинки, нерідко є джерелом депресії міських жителів, емоційної роздробленості, відчуження та самотності. У таких будинках реєструється у сім разів більше злочинів, ніж у малоповерхових. В будинках вище семи поверхів в чотири рази частіше вчиняються розбої та пограбування, порівняно з шести-, п'ятиповерховими будинками, при чому, 1/3 розбоїв вчиняються у ліфтах.

Більшість осіб вважають, що зайшовши у під'їзд багатоповерхового будинку вони вже відгородились від впливу зовнішнього світу. Проте така думка помилкова, адже у наших стандартних, побудованих за типовими проектами будинках зовнішній світ починається відразу за порогом власної квартири і при його переході вже виникає підвищена здатність стати жертвою злочину [2, с. 26-27].

Жителі багатоповерхових будинків часто не знають, та й не хочуть знати сусідів в обличчя за місцем проживання. Тому потерпілі та свідки часто не можуть відновити в пам'яті і вказати ознаки зовнішності та одягу злочинців, знарядь, що застосовуються ними і засобів вчинення злочину (близько 60% осіб взагалі не можуть описати вказані обставини) [3, с. 152].

У зв'язку із цим зарубіжні вчені пропонують дослідити відповідність просторових характеристик щодо бажаної поведінки людей за CPTED (запобігання злочинності через середовищний дизайн, від англ. Crime prevention through environmental design). На сьогоднішній день це найбільш комплексна і популярна теорія, що в основному ґрунтується на архітектурно-планувальних засобах і методах створення кримінологічно безпечного середовища.

Деякі просторові аспекти, зокрема: різноманітність, доступність, безпечність, співмасштабність повинні бути враховані на стадії проектування чи реконструкції; забезпечити присутність та активне використання громадських і напівгромадських просторів збоку звичайних відвідувачів, перехожих, мешканців, які є важливим фактором протидії вандалізму, насильницьким злочинам, грабежам та іншим девіантним і кримінальним явищам; забезпечити соціальний контроль і оглядовість над міськими територіями, уникати ізольованих місць тощо.

CRPED є теоретичною базою для існуючих рекомендацій щодо оцінки криміногенності міського середовища. Вартою уваги є наукова робота В. Віджаякумар. З метою дослідження питання запобігання злочинності серед молоді нею було складено власну систему оцінювання криміногенності міського середовища. Вона включає: рельєф місцевості – топографічні особливості, нерівності ландшафту; мережа громадських просторів – парки і озелененні території, віддаленість від міського центру, використання території (змішане, публічне чи приватне), доступність до оточуючих районів, розташування громадських просторів (школи, парки, місця підвищеної активності жителів, тощо), оглядовість, концентрація і компактність забудови; ділянки – розмір, визначення типу використання території, зв'язок між ділянкою і вулицею, щільність забудови; будинки – планувальні особливості, поверховість, різноманітність вікової структури, оточуюче озеленення, входи/виходи, стоянки автомобілів; «компоненти» – фронтальні і внутрішні прибудинкові території; сходи і ліфти, фізичні бар'єри (огородження); «інтерфейс» – зв'язок зовнішнього (двір, вулиця) і внутрішнього (приміщення будинку) просторів; управління та утримання території [4, с. 316-323].

Досліджуючи архітектурно-планувальні детермінанти зон підвищеної небезпеки криміногенності великого міста, Главацький О. З. приходять до висновку, що найнебезпечнішою територією, де вчиняються

вуличні злочини, окрім вбивств і вуличних грабежів, є саме центральна частина міста, адже попри незначну частку постійних жителів, в центральній частині є багато відвідувачів, а відтак і закладів громадського обслуговування.

Криміногенна ситуація є нижчою в периферійних районах історичного середмістя. Даний феномен можна пояснити меншою щільністю населення, тому загальноміський середній коефіцієнт злочинів на одну особу відповідно буде нижчим. Однак варто також врахувати і архітектурно-планувальні фактори, які, на думку закордонних урбаністів (А. Колеман, О. Ньюман та ін.), можуть зменшувати криміногенність. Зокрема, рядова забудова вздовж вулиці, на яку виходять вікна основних приміщень, сприяє більшому візуальному контролю за тим, що відбувається ззовні; існує чіткий поділ на приватний, напівприватний і громадський простір; сусіди в садибній забудові переважно мають тісніші соціальні контакти, тому можуть краще розпізнати чужих потенційно небезпечних осіб, чи прийти один одному на допомогу [5, с. 46-62].

Таким чином, аналізуючи наукову літературу можна сказати, що сучасне поняття «архітектура злочинності» розглядається у зв'язку із *моментом* здійснення злочинних дій, точніше, мова йде про сприятливі матеріально-технічні умови реалізації мотивів і рішення про вчинення злочину на макро- та мікрорівнях (погане освітлення вулиць, внутрішніх дворів та прилеглої території до багатоповерхових будинків, велика кількість недобудов, тупіків, завулків, що мають погану оглядовість; існування «небезпечних», занедбаних районів міста).

Проте, на нашу думку, у понятті «архітектура злочинності» слід також виділяти ще один рівень, який пов'язаний не з умовами реалізації, а з умовами *формування* кримінальної мотивації та мотивів.

Як відомо, формуванню кримінальної мотивації і мотивів передуює формування особистості злочинця, а точніше його антисуспільної

спрямованості. Антисуспільна мотивація – це система ціннісних переваг, що вмотивовують вибір протиправного шляху досягнення цілей життя і діяльності. Розглянемо, як саме планування міста впливає на формування кримінальних мотивів [6].

Соціальний психолог з Стенфордського університету Філіп Зімбардо у 1969 році провів простий і сміливий експеримент. Він припаркував машини в двох різних місцях: в Бронксі (неблагополучному районі Нью-Йорку) і в Пало-Альпо, Каліфорнія, біля свого університету. Номерні знаки на машині були зняті, а капот піднятий, так ніби автомобіль залишили через механічну несправність. Асистенти Зімбардо заховались неподалеку, щоб слідкувати за результатом.

В Бронксі автомобіль швидко викрали. Акти вандалізму почались майже зразу після того, як асистенти заховалися та установили камеру. В Пало-Альпо машина залишалась на місці декілька днів, а потім, під час сильного дощу один прохожий опустив кришку капота, щоб захистити двигун від води. Зімбардо інтерпретував ці результати як докази відмінностей у тому, як люди, що проживають в двох різних населених пунктах, відчують свою приналежність до місцевого суспільства і сприймають ідею взаємодопомоги [7].

Із наведеного прикладу зрозуміло, що навколишнє середовище, умови життя особи впливають на формування її моральних установок та принципів. У кожному місті є такі райони, які жителі намагаються оминати стороною, де панують моральний занепад, убогий побут, кримінальна субкультура – так звані «неблагополучні» райони. Не дивно, що діти, які ростуть у такому оточенні згодом можуть стати на злочинний шлях.

Для підтвердження цього можна навести дослідженням Голіни В. В. та Головкина Б. М., яким встановлено, що найбільш криміногенні райони міста вражені вищим ступенем злочинності *неповнолітніх*, аніж інші райони. Йдеться про густонаселені, у минулому престижні робітничо-

промислові райони міста. Зараз у колишніх робітничих кварталах панують безробіття і злидні, занедбаність і пияцтво, стрімко поширюється наркоманія, проституція, вулична злочинність. Тут надзвичайно сильно панують дворові та квартальні традиції, що культивують пріоритет фізичної сили, почуття корпоративності, філософію життя за обставинами, використовуючи у власних меркантильних цілях усі можливості задля отримання матеріального зиску чи задоволення гедоністських інтересів. Подібні райони стали кримінальними осередками міста, де осіли декласовані елементи, найбідніші верстви населення, раніше засуджені, наркомани, значного поширення набули молодіжні неформальні групи антисуспільного спрямування [8, с. 42-53].

Так, традиційними чинниками престижності району завжди вважалися: близькість до історичного центру міста, центрів торгівлі, наявність розвиненої інфраструктури в районі, паркувальних місць, його благоустрій і озеленення. Загалом престижність тісно пов'язана з соціальним розшаруванням суспільства. Тобто свобода вибору місця проживання різних соціальних груп обмежена. Людина з високим рівнем доходів не захоче оселитися в околичному «спальному» районі, в панельному будинку, та ще і по сусідству з нафтопереробним підприємством. А людина з низьким рівнем доходів не зможе оселитися в елітному будинку. Тобто в просторі міста одні соціальні групи виявляються відокремленими від інших так чи інакше [9, с. 217-225].

Таким чином наразі ми спостерігаємо градацію районів за престижністю, безпечністю, благополуччям, чистотою та розвиненістю. Одні із них продовжують розвиватися, а інші залишаються місцем зосередження найбідніших верств населення. Тому перед нами постає завдання знищення цього поділу та забезпечення однакового розвитку кожного району. На жаль, ми не можемо досягти цього у сучасній моделі побудови міст, яка є застарілою і за своєю суттю суперечить ідеї рівності, а

поверхневі зміни зовнішнього вигляду міста не приведуть до бажаного результату.

Тому вже сьогодні, під керівництвом соціального інженера Жака Фреско проводиться будівництво експериментальних міст майбутнього, в яких створюються умови для викорінення бідності, ідеологічної деформації та злочинності. Планується розбудова таких систем у всьому світі та поступовий перехід людства на новий етап історії. Так, Жак Фреско у своєму проекті «Венера» пропонує будівництво міст майбутнього за кільцевою моделлю[10, с. 32].

У центрі такого міста буде знаходитись купол – місце зосередження комп'ютеризованої системи управління міста, навчальні та виховні заклади, лікарні та центр зв'язку транспорту. Купол буде оточений науковими та художніми центрами, центрами розваг, залами конференцій, та лабораторіями, побудованими у формі кола. Наступне коло – житлові будинки. За ними – зона сільського господарства та зона відпочинку (поля для гольфу, доріжки для катання, прогулочні доріжки та водні басейни) [11].

За такої моделі міста кожен спальний район буде рівновіддалений від центру; таким чином не буде їх поділу на престижні та бідні, безпечні та небезпечні. Ремонт та облагородження кожного кола буде відбуватися одночасно та рівномірно на всій його площі. Така модель побудови виключає можливість існування віддалених житлових районів, так званих «гетто», де проживають представники конкретної національності чи соціального рівня; відбувається процес асиміляції та стирання кордонів (не лише реальних, а ще й ідеологічних).

Так само зникне градація щодо шкіл, садочків на «елітні» та «звичайні». Всі вони будуть знаходитись в одному місці – центрі. Незалежно від національності, кольору шкіри, віросповідання та мови спілкування, у кожної дитини буде однаковий доступ до навчання. На

відмінну від сьогодення, у такому місті не буде занедбаної школи, з розбитими вікнами, поганим опаленням та низько кваліфікованими вчителями, яка знаходиться у «бідному» районі. Таким чином, ще змалку дитина буде рости із розумінням рівності кожного.

Така побудова міста сприятиме зникненню негативного впливу навколишнього середовища на формування особистості та значно зменшить кількість злочинів, вчинених з корисливих мотивів, національної, ідеологічної та іншої нетерпимості. Зрозуміло, ми не можемо говорити про повне зникнення явища злочинності, але вона буде близька до нуля. Залишаться злочини, вчинені психічнохворими, але це вже питання медицини. Крім того, велика частина науковців стверджує про існування так званого «гену злочинності».

На думку І. С. Ноя в етимології злочинної поведінки обов'язково повинні враховуватись певні якості, успадковані людиною при народженні, однак, самі по собі ці якості злочинної поведінки не визначають. Вони лише задають людині певну динаміку психічної діяльності. Які вчинки він здійснить – стане він героєм чи злочинцем – буде залежати від соціального середовища, яке дало йому виховання та створило для нього ситуації.

На думку П.П. Михайленка, людина не народжується злочинцем, вона стає ним при певних несприятливих умовах її морального формування і при наявності обставин, що сприяли вчиненню злочинів та настанню злочинного наслідку. При цьому, однак, не слід забувати про значення різноманітних рис людського характеру, притаманних особистості людини: її вразливості, схильностях, здатностях і т. п. [12, с. 44-46].

Тобто, на кожному рисі характеру можуть впливати різні гени. Не потрібно забувати і про те, що успадковуються нами не самі психологічні якості, а біологічні фактори, які впливають на них. Гени можуть

збільшувати агресивність людини, але куди вона направить цю агресію – на насильство, чи написання трилерів – залежить від виховання, освіти та культури. Саме тому у цій роботі ми надаємо перевагу саме соціальним умовам формування особистості та створення необхідного для цього середовища.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, у формуванні антисуспільної спрямованості особи більше значення має саме соціальний фактор, а не біологічний. Керуючись цим, слід звернути увагу на умови розвитку особи. Сучасне планування міст не здатне забезпечити сприятливе середовище, адже відбувається поділ території міста на престижні, благополучні райони та занедбані, бідні, «кримінальні». Це у свою чергу сприяє формуванню у особи антисуспільну спрямованість. Прогресивним напрямом розвитку є планування міст за схемою концентричних кіл, за якою кожен спальний район буде рівновіддаленим від центру, а отже, однаково розвиненим. Саме такий шлях, на нашу думку може звести рівень злочинності до мінімуму.

Література

1. Кальман А. Г., Христич И. О. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. Под общей ред. член-корреспондента АПрН Украины, д-р. юр. наук., проф. Голины В. В, Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. - 272 с.
2. Лысодед А. В. О развитии архитектурной криминологии. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 506. Харків, 2001. - С. 25-27.
3. Пивоваров В. В. Особливості детермінації злочинності у великому місті. Юридичний науковий електронний журнал. Вип. 1. Запоріжжя,

2017. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/39.pdf (дата звернення: 10.05.2018).
4. Главацький О. З. Архітектурно-просторові характеристики місць підвищеної небезпеки у м. Львові. Сучасні технології та методи розрахунку в будівництві. Вип. 5. Луцьк, 2016.
 5. Главацький О. З. Архітектурно-планувальні детермінанти зон підвищеної криміногенності великого міста (на прикладі м. Львова). Містобудування та територіальне планування. Вип. 60. Київ, 2016.
 6. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. - 440 с.
 7. Эллард К. Среда обитания: как архитектура влияет на наше поведение и самочувствие. ООО «АльпинаПаблицер». Москва, 2016. - 343 с.
 8. Голіна В. В., Головкін Б. М. Особистість неповнолітнього злочинця: сучасний кримінологічний портрет (на матеріалах м. Харкова). Бюлетень Міністерства юстиції України. Вип. 1 (51). Київ, 2006. URL:http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10928/1/Golina_Golovkin_42-53.pdf (дата звернення: 10.05.2018).
 9. Мірошниченко В. В. Оцінка ступеня престижності вернакулярних районів м. Харкова. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Вип. 10. Харків, 2014.
 10. Фреско Ж., Медоуз Р. Проектирование будущего. URL: http://www.tvpactivism.ru/files/Proektirovanie_buduschego_Jacque_Fresco.pdf (дата звернення: 10.05.2018).
 11. Кузищева Д. М. Проект «Венера»: утопия или реальное будущее? Электронный журнал «Молодежный научно-технический вестник». Москва, 2016. URL: <http://sntbul.bmstu.ru/doc/844858.html> (дата звернення: 10.05.2018).

12. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ, 2007. - 216 с.

References

1. Kalman A. G., Khristich I. O. Ponyatiynyy aparat sovremennoy kriminologii. Terminologicheskyy slovar. Pod obshchey red. chlen-korrespondenta APrN Ukrainy, d-r. yur. nauk., prof. Goliny V. V, Izd-vo OOO TO «Gimnaziya», 2005. - 272 s.
2. Lysoded A. B. O razvitii arkhitekturnoy kriminologii. Visnik Kharkivskogo natsionalnogo universitetu im. V. N. Karazina. № 506. Kharkiv, 2001. - S. 25-27.
3. Pyvovarov V. V. Osoblyvosti determinacii zlochynnosti u velykomu misti. Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. Vyp. 1. Zaporizhzhja, 2017. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/39.pdf (data zvernennja: 10.05.2018).
4. Ghlavacjkyj O. Z. Arkhitekturno-prostorovi kharakterystyky miscj pidvyshhenoji nebezpeky u m. Ljvovi. Suchasni tekhnologhiji ta metody rozrakhunku v budivnyctvi. Vyp. 5. Lucjk, 2016.
5. Ghlavacjkyj O. Z. Arkhitekturno-planuvaljni determinanty zon pidvyshhenoji kryminoghennosti velykogho mista (na prykladi m. Ljvova). Mistobuduvannja ta terytorialjne planuvannja. Vyp. 60. Kyjiv, 2016.
6. Kryminologhija: pidruchnyk / V. V. Gholina, B. M. Gholovkin, M. Ju. Valujsjka ta in.; za red. V. V. Gholiny, B. M. Gholovkina. Kharkiv: Pravo, 2014. - 440 s.
7. Ellard K. Sreda obitaniya: kak arkhitektura vliyaet na nashe povedenie i samochuvstvie. OOO «AlpinaPabliher». Moskva, 2016. - 343 s.

8. Gholina V. V., Gholovkin B. M. Osobystistj nepovnolitnjogho zlochyncja: suchasnyj kryminologhichnyj portret (na materialakh m. Kharkova). Bjulletenj Ministerstva justyciji Ukrajiny. Vyp. 1 (51). Kyjiv, 2006. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10928/1/Golina_Golovkin_42-53.pdf (data zvernennja: 10.05.2018).
9. Miroshnychenko V. V. Ocinka stupenja prestyzhnosti vernakuljarnykh rajoniv m. Kharkova. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Vyp. 10. Kharkiv, 2014.
10. Fresko Zh., Medouz R. Proektirovanie budushchego. URL: http://www.tvpactivism.ru/files/Proektirovanie_buduschego_Jacque_Fresco.pdf (data zvernennya: 10.05.2018).
11. Kuzishcheva D. M. Proekt «Venera»: utopiya ili realnoe budushchee? Elektronnyy zhurnal «Molodezhnyy nauchno-tekhnicheskij vestnik». Moskva, 2016. URL: <http://sntbul.bmstu.ru/doc/844858.html> (data zvernennya: 10.05.2018).
12. Medycjkyj I. B. Vplyv socialjnykh faktoriv na zlochynnistj v umovakh stanovlennja nezalezhoji Ukrajinsjkoji derzhavy. Ivano-Frankivsjk, 2007. - 216 s.